

Marx, Althusser a problém metody

Petr Kužel —

Filosofický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

kuzelpetr82@seznam.cz

Ve vývoji marxistické filosofie často převládala představa určité superiority Marxovy metody vzhledem k jeho dílu,¹ podle níž „trvajících páteří marxistického systému jsou metody (systém je rozvinutím a uplatněním metod)“.² Ačkoli tento náhled není všeobecně přijímán,³ je pravdou, že zkoumání Marxovy metody tvořilo jednu z nejdiskutovanějších otázek marxistické filosofie. V oblasti tzv. východního bloku přitom dominoval tzv. „logicko-historický“ přístup.⁴ Předkládaný článek si klade za cíl předložit takový výklad Marxovy metody, který se výraznou měrou opírá o historickou epistemologii Gastona Bachelarda a o interpretaci Louise Althussera a jeho žáků a je vůči „logicko-historickému“ přístupu kritický.

Dva typy pojmů a jejich transformace

V *Rukopisech Grundrisse* charakterizuje Marx svou metodu jako dvousměrný postup, nejprve od konkrétního k abstraktnímu – „od konkrétního v představě ke stále hubenějším abstrakcím“ – a poté od abstraktního ke konkrétnímu, kdy od „abstraktních určení“ docházíme k reprodukci „duchovně konkrétního“.⁵ Onen postup od abstraktního ke konkrétnímu je přitom vlastním jádrem Marxovy teoretické činnosti. Spočívá na teoretické transformaci

1 Srv. např. Lukács, G., *History and Class Consciousness. Studies in Marxist Dialectics*. Cambridge, Mass., The MIT Press 1971, s. 1. (Tuto tezi hájí Lukács jako správnou i v předmluvě k novému vydání této knihy z roku 1967.)

2 Ransdorf, M., *Nové čtení Marxe*. Díl I. Praha, Futura 1996, s. 20.

3 Srv. v této souvislosti např. Elster, J., *Making Sense of Marx. Studies in Marxism and Social Theory*. Cambridge, Cambridge University Press–Editions de la Maison des Sciences de l'Homme 1994, s. 3.

4 Viz např. Bidet, J., *Que faire du Capital? Philosophie, économie et politique dans „Le Capital de Marx“*. Paris, Presses universitaires de France 2000, s. 158.

5 Marx, K., *Rukopisy „Grundrisse“* I. Přel. M. a R. Hrbkovi. Praha, Svoboda 1971, s. 54–55.

oněch abstraktních určení na pojmy reprodukující „duchovně konkrétní“. Teprve tyto pojmy vyjadřují zkoumaný předmět v jeho komplexnosti.⁶

Co nám však Marx v uvedeném textu již neříká, je to, v čem přesně teoretická transformace těchto původních abstraktních určení, těchto „hubených abstrakcí“, na teoretické pojmy, které myšlenkově reprodukují ono „duchovně konkrétní“, vlastně spočívá. Marx nám však mnoho neříká ani o teoretickém statusu těchto „hubených abstrakcí“, ani o tom, jaké jsou epistemologické předpoklady možnosti s nimi smysluplně pracovat v rámci určitého teoretického systému. (Budu níže v textu pro ony první a druhé typy pojmů – tedy pro pojmy, které představují ono „konkrétní v představě“, a pro pojmy, které jsou oněmi „hubenými abstrakcemi“, „nejjednoduššími určeními“, jež vyjadřují zkoumaný předmět jednostranně, když fixují to, co má společného s jinými předměty, a zůstávají tak v horizontu nazíravého přístupu ke skutečnosti, v rovině empirismu – používat v návaznosti na Althussera⁷ výraz „Obecnost I“; pro pojmy, které jsou výsledkem teoretické transformace a reprodukují „duchovně konkrétní“, pak budu používat výraz „Obecnost III“.)

Obecnost I přitom představuje jakousi „vstupní surovinu“ teoretické praxe. Jedná se o *dané* reprezentace, *daná* „fakta“. Je to určitý *vstupní materiál*,⁸ jsou to určitá *empirická data*, ze kterých se vědeckou teoretickou praxí s využitím určitých teoretických nástrojů a metod (jež Althusser označuje jako „Obecnost II“) vytváří výsledný produkt teoretické vědecké praxe („Obecnost III“), určitý *poznatek*, který *ideálně* vyjadřuje zkoumaný předmět. Althusser dále zdůrazňuje, že onen „vstupní materiál“, který není sice výsledkem teoretické praxe, ale je nutný pro to, aby teoretická praxe mohla vůbec začít, má vždy povahu určité *obecnosti*, i když by tato obecnost měla formu „faktu“.⁹

6 Je přitom třeba již zde zdůraznit, že ono tzv. „konkrétní“ nelze ztotožnit s „reálným“. Postup od abstraktního ke konkrétnímu se odehrává v řádu teorie, která ve své výsledné podobě vyjadřuje zkoumaný předmět, ale tento pohyb nesplyvá „s řádem geneze reálného“. Tamtéž, s. 161. Jedná se o „konkrétní v představě“.

7 Althusser, L., *Pour Marx*. Paris, La Découverte–Poche 2005, s. 187.

8 „Tyto pojmy jsou [sice] pro teoretickou vědeckou praxi nepostradatelné, nelze je však považovat za produkty vědecké praxe, nejsou jejím výsledkem, ale předběžnou podmínkou. Tato první Obecnost, kterou budeme nazývat *Obecnost I*, představuje vstupní materiál, který vědecká teoretická praxe transformuje na specifický ‚pojem‘ (*concept*), tj. na zcela jinou Obecnost (kterou budeme nazývat *Obecnost III*).“ Tamtéž, s. 187.

9 „Na rozdíl od ideologických iluzí (...) empirismu či senzualismu věda nikdy nepracuje s něčím existujícím, které by mohlo mít nějakou bezprostředně danou esenci či čistou jedinečnost (‚vjemy‘, ‚individua‘). Pracuje vždy s určitou obecností.“ Tamtéž. Proto také ono „konkrétní“ jako první fáze postupu konkrétní–abstraktní–duchovně konkrétní nepředstavuje reálně existující objekt, ale jen určitou obecnost, spadá do „řádu teorie“, nikoli do řádu „reálné geneze“. Viz pozn. č. 6.

Pojmy, které nejsou výsledkem „teoretické praxe“, ale jsou převzaty z běžného vědomí (srv. zde souvislost s Bachelardovým *connaissance commune*), jsou pro Althussera výsledkem „ideologické praxe“. Jsou to takové pojmy, které *spontánně* vznikají ve vědomí lidí bez teoretické/vědecké reflexe, resp. vysvětlení. Takovéto pojmy, pokud je teorie přijme do svého teoretického registru z běžné žité zkušenosti, představují pak neuvědomovanou, řečeno s Bachelardem, „epistemologickou překážku“ ve vývoji této teorie samé a (řečeno s Althusserem) ideologicky ji kontaminují. (Ačkoli ve svém díle Althusser Bachelarda explicitně takřka vůbec nezmiňuje,¹⁰ byl jeho vliv na Althusserovu vlastní koncepci velmi výrazný. Domnívám se, že právě Bachelardova epistemologie nám umožňuje jednak lepší vhled do filosofie Althusserovy, jednak nám v některých ohledech také umožní lépe interpretovat Marxův vlastní teoretický postup. Níže v textu proto některé bachelardovské motivy propojuji s teoretickým přístupem obou těchto myslitelů.)

Pojmy Obecnosti I představují pojmy, v nichž skutečnosti rozumí a chápou ji její běžní aktéři. Na základě takovéhoho porozumění chápou i své místo ve světě a vztahují se ke skutečnosti. Vzhledem k tomu, že tyto pojmy vyjadřují zkušenost zkresleně, má i tento jejich vztah k sobě samým a ke světu, resp. „k reálným podmínkám jejich existence“¹¹ nutně ideologický charakter (ve výše uvedeném smyslu). Laické vědomí uchopuje pouze „manifest

10 Althusser Bachelarda zmiňuje v poznámce pod čarou v knize *Čist Kapital*, kde mu vedle J. Lacana, J. Cavaillèse, G. Canguilhema a M. Foucaulta děkuje jako jednomu z lidí, kterému – pokud jde o teorii – za mnohé vděčí (Althusser, L. et al., *Lire le Capital*. Paris, Quadrige–PUF 1996, s. 7); v knize *Pour Marx* (c.d.) jej pak zmiňuje na dvou místech jako toho, od koho si půjčuje pojem „epistemologický zlom“.

11 Podle slavné Althusserovy definice ideologie (z již „postteoreticistního“ období!) „ideologie reprezentuje imaginární vztah jedinců k jejich reálným podmínkám existence“. Althusser, L., *Idéologie et appareils idéologiques d'Etat*. In: týž, *Positions*. Paris, Éditions Sociales 1976, s. 101. Rozšířená představa, že marxismus redukuje ideologii na tzv. „falešné vědomí“, je mylná. Není zřejmě od věci uvést, jak činí např. Étienne Balibar, že Marx výraz „falešné vědomí“, který později užíval Lukács a jiní, nikdy nepoužil. Viz Balibar, É., *La philosophie de Marx*. Paris, La Découverte 2001, s. 53. Tento výraz se však objevuje v Engelsově dopisu Mehringovi z 14. 7. 1893. Engels zde píše: „Ideologie je proces, který koná takzvaný myslitel sice s vědomím, avšak s vědomím falešným. Vlastní hybné síly, které jej uvádějí do pohybu, mu zůstávají neznámé; jinak by to nebyl ideologický proces. (...) Pracuje výhradně s myšlenkovým materiálem, který bezděčně bere jako materiál vytvořený myšlením, a nijak už nepátrá po vzdálenějším na myšlení nezávislém původu, a to s naprostou samozřejmostí, neboť se mu každé jednání, protože je zprostředkováno myšlením, zdá také v poslední instanci založeno na myšlení.“ Marx, K. – Engels, B., *Spisy*. Sv. 39. Přel. M. Svatošová aj. Praha, Svoboda 1975, s. 116. Obdobné je to s pojmem „dialektický materialismus“, který rovněž Marx (a v tomto případě ani Engels) nikdy nepoužil. Roy Edgley uvádí, že „pravděpodobně poprvé“ použil výraz „dialektický materialismus“ Plechanov v roce 1891. (Viz Bottomore, T. *ed.*, *A Dictionary of Marxist Thought*. Oxford, Blackwell Publishing 1991, s. 142.) Balibar však uvádí, že už v roce 1887 užil tohoto výrazu Joseph Dietzgen. (Viz Balibar, É., *La philosophie de Marx*, c.d., s. 5.) Rovněž Pierre Macherey přisuzuje prvenství užití tohoto výrazu Dietzgenovi. (Viz Macherey, P., *Matérialisme dialectique*. In: Bensussan, G. – Labica, G., *Dictionnaire critique du marxisme*. Paris, Quadrige–PUF 1999.)

ní strukturu“ skutečnosti, řečeno s Marxem, její „jevovou formu“, zatímco Obecnosti III vyjadřují „latentní strukturu“ zkoumaného předmětu, která není nahlédnutelná bezprostředně.¹²

V tomto smyslu také Marx píše o vztahu jevu a podstaty. Smyslem jakékoli vědy koneckonců je teoreticky vyjádřit právě to *skryté* (což v žádném případě nemusí evokovat představu něčeho „metafyzického“); vyjádřit, jak píše Marx, onen „skrytý pohyb“, který uniká bezprostřednímu nazírání a pojmům v něm založeným či z něj odvozeným, „převést pohyb projevující se jen na povrchu jevů na vnitřní skutečný pohyb“.¹³ Ostatně „všechna věda by byla zbytečná, kdyby se jevová forma a podstata věcí bezprostředně kryly“.¹⁴ Tuto tezi můžeme vyjádřit spolu s Bachelardem i tak, že „existuje pouze jedna věda, věda o tom, co je skryto“.¹⁵ „Empirismus,“ uvádí o něco výše Bachelard, „začíná zaznamenáváním zjevných faktů, věda odmítá zjevnost, aby odhalila skryté zákony.“¹⁶ Každodenní zkušenost je v tomto ohledu špatným rádcem.¹⁷

Vychází se tedy od jevu (zkoumání a analýza *manifestní struktury*) a přechází se k podstatě (analýza vztahů a determinace na úrovni *latentní struktury*), přičemž na základě pochopení oné latentní struktury lze pak vysvětlit pohyb na úrovni manifestní struktury jako určitý *projev* hlubších skrytých determinací, jejichž působení si běžní aktéři (a teorie, které neproblematicky přejímají pojmy z běžné zkušenosti) zpravidla neuvědomují. Kritické vědecké vysvětlení určitého jevu by přitom mělo být schopno vysvětlit nejen zkoumaný *jev* jako *projev* skrytých determinací, které má zkoumání právě odhalit, ale zároveň vysvětlit i to, proč se skutečnost jeví běžným aktérům do jisté míry deformovaně a jak k této deformaci dochází. To platí jak pro

12 „Právě proto, že se věci neukazují bezprostředně, protože člověk nemá možnost je nazírat bezprostředně v jejich podstatě, dochází lidstvo k poznání věcí a jejich struktury oklikou. Právě proto, že oklika je pro člověka *jedíná* schůdná cesta k pravdě, pokouší se lidstvo ušetřit si námahu této obchůzky a chce nazírat podstatu věcí přímo (*mystika je netrpělivost člověka v poznávání pravdy*).“ Kosík, K.: *Dialektika konkrétního. Studie o problematice člověka a světa*. Praha, Academia 1966, s. 19.

13 Marx, K., *Kapitál*. Díl III/1. Přel. kol. překladatelů. Praha, SNPL 1955, s. 331.

14 Marx, K., *Kapitál*. Díl III/2. Přel. kol. překladatelů. Praha, SNPL 1956, s. 365. Jak upozorňuje M. Ransdorf, český překlad je nepřesný. Nahrazuje výraz „bezprostředně“ výrazem „přímo“, čímž projevuje nepochopení pro dialektiku bezprostředního a zprostředkovaného. V orig.: „Alle Wissenschaft wäre überflüssig, wenn die Erscheinungsform und das Wesen der Dinge unmittelbar zusammenfielen.“ Marx, K. – Engels, F., *Werke*. Bd. 25. Berlin, Dietz Verlag 1964, s. 825. Viz též Ransdorf, M., *Nové čtení Marxe*. Díl I, c.d., s. 20.

15 Bachelard, G., *Le rationalisme appliqué*. Paris, PUF 1978, s. 38.

16 Tamtéž.

17 Ještě výrazněji než v sociálních vědách je tato skutečnost zřejmá ve vědách přírodních. Je příznačné, že například první věta knihy astrofyzika Briana Greena začíná slovy: „Pokud před sto lety byly ještě nějaké pochyby, na počátku 21. století to už byla hotová věc: snažíme-li se odhalit opravdovou povahu reality, každodenní zkušenost nás klame.“ Green, B., *Skrytá realita. Paralelní vesmíry a hluboké zákony kosmu*. Přel. L. Motl. Praha, Paseka 2012, s. 7.

aktéry, tak pro teorie, které jsou dosud založeny na přesvědčeních vycházejících z běžného vědomí, a to buď zčásti (z Marxova pohledu případ *klasické politické ekonomie*, která směřuje pojmy, jež vyjadřují povrch zkoumaného předmětu, s pojmy, jež vyjadřují její podstatu, tedy pojmy náležející k manifestní struktuře s pojmy náležejícími ke struktuře latentní), nebo zcela (případ tzv. *vulgární ekonomie*, „která zásadně uznává jediné vnější zdání jevů“¹⁸).

Marxova kritika politické ekonomie, jak zní podtitul *Kapitálu*, je přitom kritikou právě v tom smyslu, že se snaží provést kritiku kategorií klasické politické ekonomie a ukázat nekoherence, které vyplývají z kategorií neproblematicky přebíraných, buď zčásti, nebo zcela, z běžné žité zkušenosti. Jak poukazuje Juraj Halas ve své nedávno publikované knize,¹⁹ významnou figurou Marxovy kritiky je přitom redukce ad absurdum. Marx ji využívá k tomu, aby dokázal, že pojetí kategorií politické ekonomie a jejich systému, domyšleno do důsledků, vede k absurdním závěrům. Významnější je ovšem v této souvislosti Halasovo využití pojmu „koherentní celek“,²⁰ který označuje to, „co si samotní aktéři myslí a vědí o jednáních, na kterých se podílejí“,²¹ a „kategoriální schéma“, kdy se jedná o „poznatky o zkoumaných jednáních, které nejsou součástí významových struktur aktérů (případně existujících teoretických struktur)“.²² Kritická sociální teorie by měla být schopna jak poznat „koherentní celek“, tak koncipovat „kategoriální schéma“ a „vytvořit takové konceptuální vztahy, které umožňují vysvětlovat významy tvořící první komponent (případně jejich původ) pomocí významových struktur druhého komponentu“.²³

Zdá se, že Marxova koncepce tento nárok splňuje, a příkladem, který to dokládá, je právě jeho kritika politické ekonomie. Metodická reflexe této kritiky tak může být přínosná pro ty společenské teorie, které mají v tomto smyslu ambici vytvářet kritickou teorii společnosti.

Výše uvedené rozlišení mezi „koherentním celkem“ a „kategoriálním schématem“ je v podstatě analogické Althusserovu rozlišení mezi manifestním a latentním diskurzem (a kategoriemi, které náležejí k těmto typům diskurzů: Obecností I a Obecností III).

18 Marx, K., *Kapitál*. Díl I. Přel. kol. překladatelů. Praha, SNPL 1954, s. 568.

19 Halas, J., *Metodológia kritickej sociálnej vedy. Marxova kritika politickej ekonomie*. Bratislava, Univerzita Komenského 2013.

20 Halas zde odkazuje na práci: Fay, B. – Moon, J. D., What Would an Adequate Philosophy of Social Science Look Like? *Philosophy of Social Science*, 7, 1977, No. 3, s. 209-227.

21 Halas, J., *Metodológia kritickej sociálnej vedy. Marxova kritika politickej ekonomie*, c.d., s. 26. Překlad ze slovenštiny P.K.

22 Tamtéž.

23 Tamtéž.

Teoretickou reprodukci, která by umožnila osvětlit významy první významové struktury pomocí druhé, můžeme jen naznačit. Z výše řečeného je přitom zřejmé, že v rámci Marxova teoretického diskurzu platí, že explanans náleží do roviny latentní struktury určité teorie, explanandum do roviny manifestní struktury. Marxovu kategoriální výstavu tak můžeme rozdělit do dvou registrů.²⁴ Těmito dvěma registry jsou 1) kategorie odpovídající běžným laickým představám, 2) kategorie odpovídající Marxově kritické teorii.²⁵ Mezi těmito dvěma registry bychom mohli rozlišit ještě určitý mezilehlý registr, který představuje rovinu *teoretické* reflexe, nicméně nedůsledné teoretické reflexe, která je ještě kontaminována oněmi předvědeckými, laickými, potažmo ideologickými představami. Althusser označuje první registr pojmem „neteoretická ideologie“ (běžní aktéři, vulgární ekonomie), druhý termínem „teoretická ideologie“ (např. klasická politická ekonomie), třetí pak jako „teorii“ („jakákoli teoretická praxe vědeckého charakteru“, u Althussera případ Marxova kritického diskurzu²⁶). Třetí registr označuje vědu, která překonala „epistemologické překážky“ a provedla „epistemologický zlom“, který jí umožňuje zpětně reflektovat předchozí ideologické kontaminace. (Problémem bývá, že dvě obsahově různé kategorie, které náleží do různých registrů, bývají označovány stejným výrazem, např. výrazem „směnná hodnota“ apod.²⁷)

Marxův teoretický přístup je vlastně překonáním přístupu klasické ekonomie, která zůstává v zajetí empirismu. Marxova kritika politické ekonomie a jejích „kategoriálních chyb“ v analýze, které vedou k absurditám, jež Marx ironicky označuje jako „žluté logaritmy“,²⁸ se „točí“ z velké části právě kolem této problematiky a lze ji číst z tohoto epistemologického hlediska. V mnoha ohledech přitom anticipuje principy historické epistemologie výše zmiňovaného Gastona Bachelarda.

24 Právem v této souvislosti píše Roger Establet, že „organizace *Kapitálu* není provedena způsobem, který by postupoval od jedinečného k všeobecnému, nebo od abstraktního k reálnému, ale způsobem, který vychází od determinujícího k determinovanému, až ke kompletnímu systému determinací.“ Establet, R., *Présentation du plan du „Capital“*. In: Althusser, L. et al., *Lire le Capital*, c.d., s. 585.

25 Tato dichotomie je podle našeho názoru analogická Bachelardovým *connaissance commune* a *connaissance scientifique*.

26 Althusser, L., *Pour Marx*, c.d., s. 169.

27 Touto otázkou, stejně jako „kategoriálními chybami“, které z těchto záměn vyplývají, se detailně zabývá Juraj Halas v již zmiňované knize: *Metodológia kritickej sociálnej vedy. Marxova kritika politickej ekonomie*.

28 Srv. Marx, K., *Kapitál*. Díl III/2, c.d., s. 366.

Epistemologický zlom a epistemologické překážky

Podle Bachelarda, jak jsme již naznačili výše, se ustanovení vědy a vědecký pokrok projevuje skrze to, čemu říká „epistemologický zlom“. Těmito zlomy se vědec „odlamuje“ od tzv. „epistemologických překážek“,²⁹ které rozvoji dalšího vědeckého poznání brání. Tyto překážky jsou vlastně rezidua v myšlení vědce, která si přináší z běžného života, z toho, co Bachelard označuje pojmem „*connaissance commune*“.³⁰ Tento pojem označuje, zhruba řečeno, jakési běžné všeobecné sdílené poznání, volně ho lze přeložit jako „zdravý selský rozum“.

Pro Bachelarda je *connaissance commune* akonceptuální a obsahuje právě ony zmiňované skryté a neuvědomované „epistemologické překážky“, které vědci, jenž je dosud nepřekročil, brání dosáhnout skutečného, tj. vědeckého, *konceptuálního* poznání. – Poznání, které nevychází z ničeho *daného*, nýbrž je spojeno s *tvorbou* pojmů i s *vytvořením* samého teoretického objektu zkoumání, který není nikdy bezprostředně dán. Zatímco skutečná věda je schopná vykázat *teoretickou genezi pojmů*, se kterými pracuje, předvědecké myšlení (založené na *connaissance commune*) pracuje s pojmy tak, jak je neproblematicky nachází ve zkušenosti. Ve vědeckém poznání jde přitom o to vytvořit takový teoretický koncept, který – byť není empiricky přístupný ani vnímatelný a ani nevzniká pouhou abstrakcí z empiricky vnímatelných skutečností – nám umožňuje vnímatelné skutečnosti *racionálně* pochopit.³¹

Marx zkoumá skryté fungování kapitalistického systému, jeho vnitřní, „skutečný pohyb“. Tato logika přitom není bezprostředně nahlédnutelná, viditelné jsou jen její projevy. Rekonstrukce, resp. ideální *myšlenková reprodukce*, se odehrává na základě teoretické *konstrukce* pojmů náležejících k registru Obecnosti III. Příkladem takového pojmu je u Marxe pojem hodnoty (k němu podrobněji viz níže); pomocí tohoto pojmu a zákona jeho působení

29 Tento pojem zavedl Bachelard ve svém díle *La formation de l'esprit scientifique* z roku 1938.

30 Viz Bachelard, G., *Connaissance commune et connaissance scientifique*. In: týž, *Le rationalisme appliqué*. Paris, PUF 1970, s. 102-118 (první vydání 1949).

31 Příkladem může být pojem „gravitace“ newtonovské fyziky. Jím si newtonovská fyzika vytváří předmět zkoumání – gravitaci – a analyzuje její zákonitosti. Přitom tento pojem sám není empirický. Vidíme sice, že věci padají, ale nevíme, co je příčinou jejich pádu, nic jako gravitaci ve skutečnosti nevidíme. Je dokonce možné, že nic jako gravitace v newtonovském smyslu neexistuje. Dosud se alespoň nepodařilo detekovat graviton, částici, která má gravitační sílu zprostředkovávat, a podle některých názorů je dokonce možné, že tato částice je nedetekovatelná (např. Freeman Dyson). Je možné, že to, co chápeme jako gravitaci, je projevem něčeho zcela jiného a že to, že věci padají k zemi, je projevem něčeho, co věda dosud neobjevila. Skutečná věda je neempirická. Vytváří nové koncepty, které umožňují empiricky pozorovatelné jevy nejlépe popsat. Na druhou stranu, to, že určitá disciplína pracuje s neempirickými pojmy, které jsou výrazně protiintuitivní, jsou tak říkajíc proti „zdravému selskému rozumu“, ještě pochopitelné nezaručuje její vědeckost.

je rekonstruován a vysvětlován již zmíněný „skrytý pohyb“. Právě tento skrytý pohyb, tato latentní struktura a její dynamika determinuje chování kapitalistického systému (ale samozřejmě nejen ona jediná³²) a jeho prvků na povrchu. Nejde však o žádný redukcionismus. Jedná se o *ideální*, nikoli *reálný* pohyb vlastní určitému předmětu – v tomto případě kapitalistické ekonomice jako určitému regionu celkové společenské struktury. Vědecké zkoumání odhaluje *ideální dynamiku* a *tendence* této substruktury. Ve skutečnosti je však každý region reálně předeterminován působením ostatních regionů. Odhalení fungování logiky kapitálu tak nevede k odhalení reálného historického vývoje, nejedná se zde proto o žádné „železné zákony dějin“. Tento přístup (velmi zjednodušeně řečeno) umožňuje jen reálné historické události racionálně pochopit: a) jako důsledek tendencí vlastních dané substruktuře a zároveň b) jako důsledek komplexní předeterminace ostatních substruktur a celé struktury jako takové. (Podrobněji se touto otázkou zabývám níže. Zde budiž jen řečeno, že *logické* a *historické* spolu nekorespondují. Postulování jednoty *logického* a *historického* plnilo v zemích bývalého východního bloku jednoznačně ideologickou funkci. Ve svém důsledku legitimizovalo status quo a dané zřízení. Podobnou roli plnila i teze o korespondenci mezi tzv. základnou a nadstavbou. Podle vulgární schematické interpretace musí-li politika odpovídat základně, pak daná politika odpovídá dané základně, eo ipso jakákoli jiná politika by jí neodpovídala, tedy jakákoli jiná politika, než ta aktuálně prosazovaná, by byla špatná, a tedy aktuálně prosazovaná politika je ta nejlepší, resp. jediná možná.)

Řekli jsme, že cílem *Kapitálu* je vyjádřit (teoreticky reprodukovat) tuto imanentní logiku fungování kapitálu, která se projevuje v „jevových formách“, ale samozřejmě bezprostředně s nimi nekoresponduje. *Zobrazení*

32 Engels například píše, že „politický, právní, filosofický, náboženský, literární, umělecký a jiný vývoj ... působí na sebe navzájem a také na ekonomickou základnu. Není tomu tak, že ekonomická situace je jedinou aktivní příčinou a všechno ostatní jen pasivním následkem.“ „Podle materialistického pojetí dějin je v poslední instanci určujícím momentem v dějinách produkce a reprodukce skutečného života. Ani Marx, ani já jsme nikdy více netvrdili. Překrucuje-li to nyní někdo v tom smyslu, že prý ekonomický moment je jediné určujícím momentem, přeměňuje onu větu v ...absurdní frázi.“ Je pravda, že Engels sice v uvedeném textu uvádí, že onen „politický, právní, filosofický“ atd. vývoj „se zakládá na ekonomickém vývoji“, tím ale není myšleno, jak vyplývá z bezprostředně následujících (zde citovaných) vyjádření, že by ekonomika byla jedinou determinantou a že by se vývoj těchto zmiňovaných oblastí dal redukovat na vývoj ekonomiky. Míněn je jen prostý fakt, že k tomu, aby mohl existovat politický, právní filosofický a jiný vývoj, je nezbytnou podmínkou, aby lidé byli prostě naživu. „K životu je však především třeba jídla a pití, přístřeší, oděvů a ještě některých jiných věcí. Prvním historickým činem je tedy výroba prostředků k ukojení těchto potřeb, produkce přímo materiálního života, a je to takový historický čin, taková základní podmínka, která ještě dnes právě tak jako před dvěma tisíci lety musí být každý den, každou hodinu splněna, mají-li se lidé třeba jen udržet naživu.“ Citováno dle: Marx, K. – Engels, B., *Spisy*. Sv. 39, c.d., s. 225-226; *tíž*, *Spisy*. Sv. 37. Přel. M. Žežulková aj. Praha, Svoboda 1972, s. 535; a *tíž*, *Spisy*. Sv. 3. Přel. Z. Sekal a J. Bílý. Praha, SNPL 1958, s. 42.

této logiky představuje to, co Marx označuje jako *Darstellung*. Je to výsledek Marxovy teoretické konstrukce, která vyjadřuje objektivně existující podstatné vztahy a jejich dynamiku a ideálně je zobrazuje. Toto zobrazení (*Darstellung*) je výsledkem transformace „vstupního materiálu“, empirických dat, „jevových forem“, oněch Obecností I, na teoretické, resp. vědecké pojmy, na Obecnost III.

Řekli jsme také, že příkladem Obecnosti III je v Marxově teoretickém systému pojem *hodnoty*. Jedná se o pojem, na jehož základě je vysvětlován pohyb a fungování kapitalistického produkčního způsobu, ale přesto, na rozdíl od užitné hodnoty, která je jejím „hmotným nositelem“,³³ nemá žádné „geometrické, fyzikální, chemické nebo nějaké jiné přírodní vlastnosti“.³⁴ „Hodnotu netvoří ani jeden atom přírodní látky.“ Je tedy něčím, co nelze empiricky nazírat, něčím, co je až výsledkem (a konstrukcí) určité teoretické činnosti. „Obracejme a otáčejme si každé jednotlivé zboží, jak chceme, nepostihneme je jako ztělesněnou hodnotu [Wertding].“³⁵ Jinými slovy, hodnota nevyplývá z žádné přírodní vlastnosti nějakého zboží. Přesto se skrze zboží *projevuje*. A je to právě zákon hodnoty, který je pro Marxe jakousi „imanentní duší materiálu“ (které je třeba přiznat „právo na svéráznou existenci“)³⁶ a který determinuje fungování kapitalistického systému.

Vztah mezi empirickými a teoretickými pojmy přitom není ani „vztahem vnějškovosti (teoretické pojmy nejsou ‚redukovány‘ na empirická data), ani vztahem dedukce (empirické pojmy nejsou odvozeny z teoretických pojmů), ani vztahem subsumpce (empirické pojmy nejsou jedinečným případem obecných teoretických pojmů). Spíše je třeba říci (ve smyslu blízkém Marxovu vyjádření o ‚realizaci nadhodnoty‘), že v konkrétním poznání konkrétních objektů empirické pojmy ‚realizují‘ pojmy teoretické.“³⁷ (...) Konkrétní poznání objektů se nám představuje jako syntéza, o které mluvil Marx: syntéza náležitých teoretických pojmů.“³⁸

Jevová forma určitým způsobem sice vyjadřuje podstatu, avšak nikoli bezprostředně, ba zčásti ji dokonce zakrývá. Pochopíme-li nějakou vnitřní sou-

33 Marx, K., *Kapitál*. Díl I, c.d., s. 52. Viz také týž, *Rukopisy „Grundrisse“ III*. Přel. M. a R. Hrbkovi. Praha, Svoboda 1977, s. 158.

34 Tamtéž, s. 53-54.

35 Marx, K., *Kapitál*. Díl I, c.d., s. 64.

36 Marx, K., *Rukopisy „Grundrisse“ I*, c.d., s. 380.

37 Můžeme zde doplnit Bachelarda, podle něž vědecké poznání postupuje od „racionálního k reálnému a vůbec ne naopak od reality k všeobecnému, jak to hlásali všichni filosofové od Aristotela po Bacona. Jinými slovy, aplikace vědeckého myšlení je podle nás ve svojí podstatě realizující.“ Bachelard, G., *Nový duch vedy*. Přel. K. Korená. Bratislava, Pravda 1981, s. 31 (překlad citátu ze slovenštiny P.K.). Ačkoli Marx užívá namísto pojmu „realizující“ výraz „reprodukcující“, je analogie mezi oběma mysliteli zřejmá.

38 Althusser, L., *Sur le travail théorique. Difficulté et ressources*. In: Casanova, A. (ed.), *Penser Louis Althusser*. Paris, Le Temps des Cerises 2006, s. 40.

vislost, nemizí tím však ona jevová forma, v níž se nám určitá skutečnost může jevit deformovaně, často dokonce protikladně. (Podobně jako se po Koperníkově vědeckém objevu, že Země se otáčí kolem Slunce, nijak nezměnilo to, že se nám tato skutečnost stále jeví opačně. Na základě Koperníkova objevu je však vysvětlitelná nejen samotná tato skutečnost, ale právě i to, proč se nám tato skutečnost jeví v převrácené podobě.³⁹ Obdobně je tomu u problému tzv. zbožního fetišismu. Zbožní fetišismus není jen jakousi jednoduchou „iluzí“, spíše je jakýmsi adornouským „společensky nutným zdáním“, je „nerozlučně spojen s produkty práce, jakmile se vyrábějí jako zboží, a je tedy neoddelitelný od zbožní výroby“.⁴⁰ Existence zbožního fetišismu vypovídá něco podstatného o samotném produkčním způsobu. Vědecký výklad nemůže odstranit toto „fetišistické vidění“,⁴¹ ale může jej teoreticky vysvětlit, odhalit jeho příčiny a pochopit ho.) Na základě vědeckého pochopení lze porozumět empirické jevové formě a teoriím, které jsou na ní založeny a nepřekročily dosud teoretický horizont empirismu, nikoli ale obráceně. Rozvinutější systém umožňuje pochopit systém méně rozvinutý, ale ne naopak. To je také základem Marxovy metafory, že „anatomie člověka je klíč k anatomii opice“.⁴² V tomto bodě koinciduje Marxova epistemologie s Bachelardovou, podle níž také prostřednictvím rozvinutého (obecnějšího systému) lze pochopit systém méně rozvinutý, ale nikoli naopak.⁴³ Teprve zpětně odhalujeme epistemologické překážky vlastní vědě na jejích dřívějších stupních.

Kritika politické ekonomie

V této chvíli si již také můžeme položit otázku, v čem se Marxův přístup liší od postupu předchozí politické ekonomie. Podle Althusserovy interpretace Marxe v této věci spočívá postup klasické ekonomie v „redukci fenoménu na jeho esenci, konkrétních faktů na jejich abstraktní vyjádření“ (kdy „abstraktní“ je chápáno ve smyslu empiristické epistemologie jako zbavení se nahodilého, vyabstrahování „společné esence“).⁴⁴ Tím jsou vyabstrahována „ekonomická fakta“, která jsou brána jako danost, jako „ekonomický fakt“. Tato „fakta“ se pak uvádějí do určité jednoty, sama nejsou *stricto sensu* vysvětlována. Neproblematicují se a nehledají se jejich předpoklady (v této sou-

39 Viz *Marx-Engels Gesamtausgabe* (MEGA). Bd. II/3.6: *Zur Kritik der Politischen Ökonomie* (Manuskript 1861–1863). Berlin, Dietz 1982, s. 2117.

40 Marx, K., *Kapitál*. Díl I, c.d., s. 90.

41 Podle Marxe „vědecký objev, že produkty práce, pokud jsou hodnotami, jsou pouze věcným výrazem lidské práce vynaložené na jejich výrobu, tvoří epochu v dějinách lidstva, ale naprosto nerozptyluje věcné zdání společenského charakteru práce“. Tamtéž, s. 92.

42 Marx, K., *Rukopisy „Grundrisse“* I, c.d., s. 59.

43 Srv. Bachelard, G., *Nový duch vedy*, c.d., s. 61.

44 Althusser, L. et al., *Lire le Capital*, c.d., s. 263.

vislosti se do přístupu klasické ekonomie negativně promítá právě i její ahistoričnost). Klasická ekonomie tak nejenže dostatečně nezkoumá *teoretické* předpoklady vzniku jednotlivých kategorií a jejich status v určitém teoretickém systému,⁴⁵ nezkoumá ani jejich *historické* předpoklady, neuvědomuje si, že určité ekonomické kategorie mají platnost jen v určitém rámci (např. v kapitalistickém systému), a přeneseny mimo tento rámec vedou k paradoxním závěrům. Považuje tato fakta za daná, a tím se zbavuje potřeby je vysvětlit. Přebírá je z běžného života, z bachelardovského *connaissance commune*, její přístup vede k naturalizaci těchto fakt, která zbavuje jejich historické podмінěnosti.

To, že politická ekonomie přebírala pojmy z běžného života, že to vlastně byly v althusserovském smyslu *ideologické* pojmy,⁴⁶ bylo podle Marxe s Engelsem jednou z hlavních příčin jejího teoretického neúspěchu. Engels například uvádí, že „politická ekonomie se obvykle spokojovala s tím, že přejímala výrazy obchodního a průmyslového života tak, jak byly, a že s nimi operovala, při čemž úplně přehlížela, že se tím omezuje na úzký okruh idejí vyjádřených těmito slovy“.⁴⁷

Rovněž Marx na mnoha místech *Kapitálu* podrobuje kritice toto nekritické přebírání ekonomických kategorií z běžného života. Kategorií, které vlastně jen kloužou po povrchu, víceméně odpovídají právě laickým (nevědeckým) představám o fungování ekonomiky, ale nejdou hlouběji. Marx uvádí příklad takového přebírání kategorií z běžné zkušenosti. Píše například, že „na povrchu buržoazní společnosti se jeví dělníkovi mzda jako *cena práce*, jako určité množství peněz, které se platí za určité množství práce“.⁴⁸ Tyto laické představy, převzala, píše Marx, „klasická politická ekonomie z denního života bez jakékoli kritiky [těchto] kategorií“.⁴⁹ Přebíráním těchto laických kategorií, jako je „cena práce“ či „hodnota práce“, se zapletla klasická politická ekonomie „do neřešitelných rozporů a zároveň poskytla pevnou operační základnu pro banality vulgární ekonomie, která zásadně uznává jedině vnější zdání jevů“.⁵⁰ Vzhledem k tomu, že tyto kategorie dostatečně teoreticky nereflektuje, neuvědomuje si ani, že v těchto pojmech směšuje pojmy vztahu-

45 Proto dochází v jejím přístupu ke směšování kategorií z různých konceptuálních registrů, které jsou vzájemně neslučitelné, jako např. v pojmu „cena práce“ apod. Viz níže.

46 Pojmy vycházející z bachelardovské *connaissance commune* označuje Althusser jako *ideologické*, tj. nevědecké pojmy. Pojmy teoretické, resp. vědecké jsou výsledkem „teoretické praxe“, pojmy, které nejsou výsledkem teoretické praxe, jsou eo ipso ideologické. Teprve v pozdější fázi svého vývoje, po kritice svého teoreticistního období, dochází Althusser k diferencovanějšímu pohledu na ideologii.

47 Engels, B., Předmluva k anglickému vydání. In: Marx, K., *Kapitál*. Díl I, c.d., s. 40.

48 Marx, K., *Kapitál*. Díl I, c.d., s. 564 (zvýraznění P.K.).

49 Tamtéž, s. 567.

50 Tamtéž, s. 568.

jící se k různým rovinám zkoumání (tedy pojmy, které se vztahují k jevovým formám, a pojmy, které se vztahují k rovině za nimi skryté). Jak jsme již řekli, Marx tyto teoretické hybridy, které vznikly takovýmto směřováním, ironicky označoval výrazem „žlutý logaritmus“.

Zároveň Marx poukazoval na to, že takové pojmy, jako je například „cena práce“ apod., vedou ke koncepci, která vlastně znemožňuje konzistentně vysvětlit *nadhodnotu*, potažmo její konkrétní formy: zisk, úrok, rentu. Můžeme v této souvislosti říci, že ideologie, ony „běžné formy myšlení“, zabraňuje klasickým ekonomům udělat krok k vysvětlení nadhodnoty, jelikož by tím vlastně museli uznat existenci *neplacené práce*.⁵¹ Popření ideologie by ovšem bylo popřením přesvědčení o principiální spravedlnosti principů kapitalistické společnosti, kterým jakožto běžní lidé (tj. mimo vědecký diskurz) věří. Následně se tato víra promítá i do jejich vědeckého diskurzu. Tento mimo-vědecký ideologický diskurz tak kontaminuje jejich vlastní vědeckou teorii. Neschopnost ideologii odvrhnout jim znemožňuje překročit vlastní teoretický horizont, ačkoli teoretické poznatky samotné již toto překročení umožňují. Místo toho se pokoušejí celý problém obejít. Odtud pramení všechny nekonzistentnosti a polovičitosti jejich teorií (nejen při koncipování teorie nadhodnoty) a nemožnost pokročit dále, pokud vězí, jak píše Marx, „ve své měšťácké kůži“.⁵²

Vraťme se nicméně k tomu, co Marx označuje jako „vnitřní skutečný pohyb“ kapitalistického systému. Řekli jsme, že není bezprostředně vnímatelný (vnímáme jen jeho projevy), je to jakási vnitřní logika systému, která určuje jeho chování na empiricky vnímatelné úrovni. K odhalení této skryté logiky slouží věda, která je spojena s konstrukcí pojmů, pomocí kterých jsme schopni tuto vnitřní logiku racionálně vysvětlit. Věda je tedy spojena s konstrukcí „předmětu poznání“, který je třeba odlišovat od toho, co Marx označuje jako „reálný předmět“.

51 Chápání mzdy jako „ceny práce“ přitom umožňuje, že se „ztrácí rozdíl mezi *zaplacenou* a *nezaplacenou* prací“, protože mzda je v tomto pojetí „výplatou za pracovní den a ekvivalentem za něj, tedy vlastně za jeho produkt“. *Marx-Engels Gesamtausgabe* (MEGA). Bd. II/3.6: Zur Kritik der Politischen Ökonomie (Manuskript 1861–1863), c.d., s. 2117.

52 „O jevových formách (...) na rozdíl od podstatného vztahu, který se v nich projevuje (...), platí totéž, co platí o všech jevových formách vůbec a o základu za nimi skrytém. Tyto formy se reprodukují bezprostředně samy sebou, jako běžné formy myšlení, jejichž základ však musí být teprve objeven vědeckým zkoumáním. Klasická politická ekonomie proniká velmi blízko k pravému stavu věcí, avšak neformuluje ho vědomě. Nemůže to udělat, pokud vězí ve své měšťácké kůži.“ Marx, K., *Kapitál*. Díl I, c.d., s. 571.

Reálný předmět a předmět poznání

V *Rukopisech Grundrisse* Marx provádí distinkci mezi tzv. „předmětem poznání“ a „reálným předmětem“⁵³ a „zárroveň také odděluje procesy jejich produkce“,⁵⁴ kdy „produkce poznání“ je procesem nezávislým na skutečné historické genezi reálných předmětů.⁵⁵

Rozdíl mezi těmito dvěma procesy je zakotven v Marxově rozlišení „historického“ a „logického“, kdy logické je řád „dialektického“⁵⁶ způsobu výkladu a „historické“ je řádem postupného objevování se jednotlivých ekonomických fenoménů, které pak postihují teoretické kategorie (je to historický vývoj „reálného předmětu“). Historické zkoumání zkoumá genezi jednotlivých ekonomických kategorií, je to vlastně empirické zkoumání. (Poskytuje pojmy Obecnosti I.) U Marxe si přitom historický a logický vývoj mohou, ale nemusí odpovídat. Není zde bezprostřední bijektivní (ani inverzní⁵⁷) korespondence. Někdy si tyto řády podle Marxe odpovídají, jindy nikoli.⁵⁸ „Ça dépend,“ píše Marx. Objevit, jaký je vztah mezi logickým a historickým řádem, je právě úkolem teoretické činnosti. Engels, od kterého se odvíjí pozdější historicko-logická interpretace ztotožňující logický a historický vývoj zbavený nahodilostí, vztah mezi logickým a historickým u Marxe jednoznačně dezinterpretuje.⁵⁹

53 Zatímco předmět poznání je výsledkem teoretické konstrukce, reálný předmět „trvá nadále, jako předtím, mimo hlavu ve své samostatnosti; pokud se totiž hlava chová jen spekulativně, jen teoreticky.“ Marx, K., *Rukopisy „Grundrisse“* I, c.d., zejm. s. 55.

54 Althusser, L. et al., *Lire le Capital*, c.d., s. 40. Obdobně rovněž například Foley: „[Marx] nikdy neztotožňuje tyto dva řády, ani hegelovským způsobem, který vidí skutečnost jako produkt samotného myšlení, ani empiristickým způsobem, který chápe poznatky jako jednoduché, nezprostředkované reflexe skutečnosti.“ Foley, D. K., *Understanding Capital. Marx's Economic Theory*. Massachusetts, Harvard University Press 1986, s. 3.

55 „Zatímco proces produkce určitého objektu, určité konkrétní totality (...) probíhá ve zcela reálné skutečnosti a odehrává se podle reálného řádu reálné geneze (řád posloupnosti jednotlivých momentů historické geneze), proces produkce předmětu poznání se odehrává zcela v poznání, řídí se jiným řádem, ve kterém myšlenkové kategorie, které „reprodukuji“ reálné kategorie, neobsazují stejné místo jako v řádu historické reálné geneze.“ Althusser, L. et al., *Lire le Capital*, c.d., s. 41.

56 Marx namísto výrazu „dialektický“ často synonymně užívá i výrazy jako „logický“, „analytický“ či „teoretický“. Viz Bensussan, G., „Historique/Logique“. In: Bensussan, G. – Labica, G., *Dictionnaire critique du marxisme*, c.d., s. 547.

57 Postoj „inverzní korespondence“ zastával např. Galvano Della Volpe: *Critique de l'ideologie contemporaine. Essais de théorie dialectique*. Paris, PUF 1976.

58 Srv. Marx, K., *Rukopisy „Grundrisse“* I, c.d., s. 57-61.

59 Engels, který Marxův Úvod Ke kritice politické ekonomie „zjevně nečetl“ (Viz např. Musto, M., *History, production and method in the 1857 „Introduction“*. In: týž /ed./, *Karl Marx's Grundrisse. Foundations of the critique of political economy 150 years later*. London–New York, Routledge 2008, s. 29.), například uvádí, že „logický způsob pojednání (...) není ve skutečnosti nic jiného než způsob historický, jenže zbavený historické formy a rušivých nahodilostí. Čím začínají tyto dějiny, tím musí začít také myšlenkový postup a jeho další vývoj bude pak jen odrazem –

Marxův přínos spočívá právě v transformaci těchto daných historicky vzniklých kategorií do jejich „logického řádu“. Metoda této transformace je pak vlastním jádrem Marxova teoretického přístupu. Pro tuto metodu užívá Marx celou řadu názvů („dialektická metoda“, resp. „logická metoda“, resp., „Darstellung“, resp., „metoda dedukce kategorií“, resp. „moje analytická metoda“).

S výsledkem aplikace této metody se setkáváme v *Kapitálu*. Jejím cílem je ukázat, v jakém jsou jednotlivé historicky vzniklé ekonomické fenomény vztahu v současné moderní společnosti a to, jak se v této společnosti projevují. Ačkoli Marx pojímá svůj předmět zkoumání (kapitalistický produkční způsob) jako historicky konstituovaný, k vyjádření jeho struktury a fungování nevede primárně „historická“ analýza, zkoumání reálné geneze jeho vzniku (to je jen podřízeným momentem), ale právě analýza „logická“: transformace vstupních pojmů a ukázání jejich vzájemné strukturální podmíněnosti.

Strukturální vazby, z nichž vyplývají i vnitřní antagonismy a vnitřní dynamika, jsou tak pro pochopení dané společnosti určující. Jak tyto vztahy reálně vznikly, je více méně lhostejné. Historické zkoumání jejich vzniku hraje při jejich strukturální analýze jen pomocnou úlohu.

V této souvislosti by také, píše Marx, „bylo nepřipustné a nesprávné probírat ekonomické kategorie za sebou v tom pořadí, v němž byly rozhodující historicky. Jejich [logické – P.K.] pořadí je spíš určeno jejich vzájemným vztahem v moderní buržoazní společnosti. (...) Nejde o poměr, který ekonomické vztahy historicky zaujímají ve sledu různých forem společnosti. (...) Jde o jejich strukturu uvnitř moderní buržoazní společnosti.“⁶⁰

Proto také Marx říká, že „není nutné psát skutečné dějiny produkčních vztahů, abychom vyložili zákony buržoazní ekonomiky“⁶¹ a abychom mohli pochopit strukturu a fungování zkoumaného produkčního způsobu v momentě, kdy je již rozvinutou formou, „vyvinutou totalitou“.⁶²

Přitom „historicky pozdější výsledek, který vznikl na základě celého předchozího vývoje, nezůstává jen pasivním výsledkem, pouze účinkem. Každá nově vzniklá (...) forma vzájemného působení se stává novým všeobecným principem, který si podřazuje historicky předcházející formy, mění je na momenty svého specifického vývoje. (...) Nový systém konkrétního vzájemného působení začíná sám, svým vlastním pohybem zachovávat a aktivně re-

(Pokrač. pozn. č. 59) v abstraktní a teoreticky důsledné formě – historického procesu.“ Engles, B., Karel Marx: „Ke kritice politické ekonomie“. In: Marx, K., *Ke kritice politické ekonomie*. Přel. V. Provazník, O. Šebek a L. Štoll. Praha, SNPL 1953, s. 188.

60 Marx, K., *Rukopisy „Grundrisse“ I*, c.d., s. 61 (zvýraznění P.K.).

61 Marx, K., *Rukopisy „Grundrisse“ II*. Přel. M. a R. Hrbkovi. Praha, Svoboda 1974, s. 74-75.

62 Srv. Marx, K., *Rukopisy „Grundrisse“ I*, c.d., s. 58; též, *Rukopisy „Grundrisse“ II*, c.d., s. 73-76.

produkovat všechny skutečné podmínky svého pohybu. „Rodí jakoby sám ze sebe“ všechno to, co na začátku nevytvořil on sám, ale předcházející vývoj.“⁶³

Ve chvíli, kdy se tak kapitál, resp. kapitalismus, který byl vytvořen historickým procesem, pohybuje již na svých vlastních základech, kdy již je vyvinutou konkrétní totalitou, je z této totality možné „vyčíst její *Bewegungsgesetz*, který vrhá světlo i na proces tvorby těchto základů. Proto je sled kategorií v *Darstellung* nikoli kopií historického procesu.“⁶⁴

Darstellung představuje vědecké zobrazení zkoumané látky. Je výsledkem toho, co Marx označuje jako „způsob expozice“ (*Darstellungsweise*).⁶⁵ „Způsob bádání“ (*Forschungsweise*) je oproti tomu proces, který „sleduje určité cesty, které zmizí při dosažení svého výsledku, poznání svého objektu, kapitalistického produkčního způsobu“.⁶⁶ V *Kapitálu* se setkáváme právě již s určitou formou zobrazení tohoto výsledku (*Darstellung*), s jeho systematickou výstavbou, s „analýzou“ „různých forem vývoje [zkoumané látky]“⁶⁷ a vzájemné strukturální podmíněnosti všech prvků systému.

Je-li však každý prvek struktury nakonec strukturálně podmíněn, tj. určen právě společenskou strukturou, není možné vzájemné působení mezi jednotlivými substrukturami, jejich prvky a celkovou strukturou pojímat na základě lineární kauzality, nýbrž je třeba uchopit je na základě toho, co Althusser ve své interpretaci Marxe označuje jako *kauzalitu strukturální*. Každá substruktura má přitom svoji relativní autonomii, tj. má svoji *vlastní* dynamiku, ale zároveň je předeterminována ostatními substrukturami – kultura, politika, ideologie apod. –, a je proto autonomní jen relativně. Plyne z toho pochopitelně rovněž, že reálný vývoj společnosti nelze redukovat na dynamiku jedné z jeho složek, např. na ekonomickou základnu, a ostatní složky chápat jen jako pasivní epifenomén bez vlastního působení. Podle Althussera je to právě strukturální kauzalita, která je oním hledaným „klíčem k celému Marxovu dílu“.⁶⁸ Její obsah je spojen s pojmem *předeterminace* (*surdetermination*). Marxova aplikace konceptu předeterminace se projevuje v jeho pojetí struktury. Toto pojetí se vyznačuje tím, že „žádný z účinků struktury se nenachází mimo ni“. Probíhá zde jakási „imanentní kauzalita“ působení struktury na sebe samu.⁶⁹ To má samozřejmě zásadní vliv na teore-

63 Iljenkov, E. V., *Dialektika abstraktného a konkrétného*. Přel. L. Kiczko. Bratislava, Pravda 1985, s. 235. Překlad ze slovenštiny P.K.

64 Ransdorf, M., *Nové čtení Marxe*. Díl I, c.d., s. 71.

65 Marx, K., *Kapitál*. Díl I, c.d., s. 30.

66 Althusser, L. et al., *Lire le Capital*, c.d., s. 53.

67 Marx, K., Doslov k druhému vydání. In: týž, *Kapitál*. Díl I, c.d., s. 30.

68 Althusser, L. et al., *Lire le Capital*, c.d., s. 25. „Je oním svorníkem, který umožňuje překlenout mezeru mezi viditelným a neviditelným, absentním a přítomným v celém Marxově díle.“ (Tamtéž, s. 24.)

69 Tamtéž, s. 405.

tický status pojmové dvojice *podstata-jev*. V Marxově pojetí není vztah podstaty a jevu vztahem exteriority. Jev není něco podřadného, a už vůbec ne subjektivního, ani něco „vnějšího“ vůči podstatě. Podstata není identifikována s *vnitřním* (v tradičním smyslu) a jev s *vnějším*, nebo dokonce jen s něčím *nahodilým*.⁷⁰ V Marxově rozdělení na „podstatu“ a „jev“, „vnitřní“ a „vnější“, „povrchový pohyb“ a „skrytý pohyb“ není dle Althussera „ono *vnitřní*“ nic jiného než „pojem“. „Jestliže *vnitřní* je pojem, pak *vnější* není nic jiného než specifikace tohoto pojmu.“⁷¹ „Vnitřní“ nebo „podstatný“ moment (například kapitalistického produkčního způsobu) je pak to, co náleží k určitému produkčnímu způsobu jaksi v čisté podobě, co není nijak „kontaminováno“ ostatními substrukturami (například tradiční kulturou, historickými rezidui jiných produkčních způsobů apod.). Cílem analýzy, která zkoumá jaksi „ideální“ pohyb tohoto způsobu, je tento ideální pohyb nejprve teoreticky vyjádřit. Musí přitom abstrahovat od jí vnější kontaminace. Proto je to také koneckonců vyjádření *ideálního*, nikoli *reálného historického* pohybu. Proto také marxismus není historicismem, jak mu vyčítá např. Karl Popper. Neodhaluje žádné železné „zákony dějin“, nedomnívá se, že by reálné dějiny měly probíhat podle nějakého předem daného vzoru apod.

Řekli jsme, že při vědeckém zkoumání (v první fázi!) se vychází z toho, co jsme označili jako Obecnost I, „ideologický vstupní materiál“, „konkrétní“, „jevová forma“ ap. Nyní můžeme dodat, že takto dáno je vždy jen to, co je už reálně předeterminováno (kontaminováno) působením ostatních vrstev, neboť každá reálná věc je vždy již reálně předeterminována. Z toho důvodu postupuje vědecké poznání tak, že postupně vytváří pojem (Obecnost III), který zachycuje to, co je „podstatné“ a „vnitřní“.

Jedná se o pochopení působení struktury, která je zkoumanému předmětu vlastní, a její *ideální* zobrazení, teoretické vyjádření toho, jak tato struktura (například ekonomika) působí, pokud není předeterminovaná jinými substrukturami (kterými reálně ale vždy předeterminovaná/kontaminovaná je). Odhalíme-li fungování této struktury (v Marxově případě kapitalistické ekonomiky a zákonů, které ji určují), můžeme pak provést analýzu toho, jak se její zákonitosti projevují v konkrétních podmínkách a jak na ně působí a také jak je modifikují (předeterminovávají) ostatní struktury (politické, kulturní, ideologické apod.). Pochopit jev v jeho komplexnosti tak znamená pochopit skrytou dynamiku jemu vlastní struktury a zároveň veškeré strukturální působení ostatních struktur, které jej reálně určují.

70 Tamtéž, s. 409.

71 Tamtéž.

Přitom platí, že v rámci rozdělení kategorií do dvou registrů, o nichž jsme mluvili výše, kategorie náležející k Obecnostem III jsou explanans kategorií „povrchové úrovně“, tedy kategorií náležejících do roviny Obecnosti I. Směšování obou rovin vede k logickým paradoxům, ke „kategoriálním chybám“, „žlutým logaritmům“. Marxův přístup je mimo jiné i kritickou metodou odstraňování těchto kategoriálních chyb. Vzhledem k tomu, že kategoriální chyby mohou (byť ne vždy nutně) plnit ideologickou funkci tím, že spočívají na naturalizaci sociálně podmíněného, případně na dehistorizaci historicky podmíněného, je Marxova metoda historizace kategorií a jejich „denaturalizace“ i nástrojem deideologizace oblastí, které jsme výše označili jako „teoretické ideologie“.

SUMMARY

Marx, Althusser and the problem of method

This article discusses the methodological aspects of Marx's theoretical approach. It draws on the epistemology of Gaston Bachelard, and especially on the interpretation of Louis Althusser. It examines in detail Bachelard's concepts of *connaissance commune* and epistemological rupture, and also Althusser's distinction between "Generalities I" and "Generalities III", while putting these concepts into the context of Marx's critique of political economy. A significant focus here is also the distinction between "real object" and "the object of knowledge", as well as the concepts of *Darstellung*, structural causality and overdetermination (*surdétermination*). The article demonstrates that Marx's method of the historicising and denaturalising theoretical categories can be an effective instrument in de-ideologising the areas which Althusser characterises as "theoretical ideology".

Keywords: Karl Marx, Louis Althusser, epistemological rupture, epistemological obstacles, overdetermination, structural causality, ideology

ZUSAMMENFASSUNG

Marx, Althusser und das Problem der Methode

Der Artikel behandelt die methodologischen Aspekte des theoretischen Ansatzes von Marx. Er geht dabei von der Epistemologie Gaston Bachelards aus, insbesondere in der Interpretation Louis Althusser. Er erläutert Bachelards Begriffe *connaissance commune*, *epistemologischer Bruch* und *connaissance commune*, epistemologische Hindernisse, sowie Althusser's Unterscheidung zwischen dem sogenannten „Allgemeinen I“ und „Allgemeinen III“, wobei er diese Begriffe in Zusammenhang mit Marx' Kritik der politischen Ökonomie bringt. Aufmerksamkeit wird dabei auch dem Unterschied zwischen dem sogenannten realen Gegenstand und dem Gegenstand des Erkennens, dem Begriff *Darstellung*, der strukturellen Kausalität und der Überde-

terminierung (*surdétermination*) gewidmet. Der Artikel weist darauf hin, dass Marx' Methode der Historisierung und Denaturalisierung theoretischer Kategorien auch ein effizientes Instrument der Deideologisierung der Sphären sein kann, die Althusser als „theoretische Ideologie“ bezeichnet.

Schlüsselwörter: Karl Marx, Louis Althusser, epistemologischer Bruch, epistemologische Hindernisse, strukturelle Kausalität, Ideologie